

Тетяна Борович,
студентка 4 курсу
ННІ філології та журналістики.
Науковий керівник: **В. М. Титаренко,**
кандидат філологічних наук, старший викладач.

СЕМАНТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ ПОРІВНЯЛЬНИХ РЕЧЕНЬ В АКТАХ ЖИТОМИРСЬКОГО ГРОДСЬКОГО УРЯДУ 1590, 1635 р.

*У статті проаналізовано складнопідрядні речення з підрядними
порівняльними, які функціонували в актових книгах кінця
XVI – XVII ст.*

Старовинні пам'ятки української мови здавна цікавили лінгвістів, але можливість дослідження деяких із них з'явилася порівняно недавно. Акти Житомирського гродського уряду були опубліковані лише у 2004 році, тому вивчення їх мовних особливостей на всіх рівнях (фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному) є недостатнім.

Різноаспектні дослідження з історичного синтаксису є актуальними для сучасної лінгвістичної науки, адже на сьогодні ця ділянка мови є найменш дослідженою в українському історичному мовознавстві. В українському мовознавстві здійснено ряд вагомих наукових досліджень, присвячених проблемі порівняння. Великий фактичний матеріал та цінні висновки містяться в працях О. Потебні, О. Соболевського, В. Борковського. Серед дослідників синтаксису староукраїнських пам'яток слід назвати таких, як І. Слинко, С. Бевзенко та ін.

Складнопідрядне порівняльне речення із сполучним елементом «як» проаналізовано в дисертації М. Вихристюк. На окрему увагу заслуговує кандидатська дисертація, присвячена проблемі вивчення порівняльних конструкцій на сучасному рівні, «Складнопідрядні порівняльні речення в сучасній українській мові» М. Заборної (1997). Нині активно досліджують пам'ятки Л. Полюга, Т. Лукінова, А. Матвієнко, В. Мойсієнко, В. Титаренко та інші.

Незважаючи на значну кількість спеціальних лінгвістичних розвідок, які висвітлюють чимало важливих питань порівняльних конструкцій та історичного синтаксису, у більшості з них розкрито

лише окремі аспекти виучуваної проблеми. Отже, актуальність обраної теми дослідження, пояснюється, таким чином, її відповідністю нагальним проблемам вітчизняного мовознавства, серед яких одне з чільних місць посідає необхідність вивчення порівняльних конструкцій у Житомирських актових книгах кінця XVI – I половини XVII століття.

Семантика структурної схеми складних порівняльних конструкцій становить основу їх змісту, який формують ознаки власне-синтаксичні та семантико-синтаксичні (семантичні засоби зв'язку порівняльного змісту). Схемна семантика типових порівняльних речень підтримується лексико-семантичним наповненням предикативних частин, що становить їх власне-семантичну ознаку. Таким чином, складнопідрядні порівняльні речення, як змістова одиниця, функціонують на двох рівнях: семантико-синтаксичному та власне-семантичному.

Залежно від змістової структури порівняльних засобів зв'язку в семантико-синтаксичному аспекті складнопідрядних порівняльних речень виділяється два семантико-синтаксичні класи:

- складнопідрядні речення реального порівняння (засобом зв'язку є реально-порівняльний сполучник *як*, що встановлює подібність між двома ситуаціями реальності);

- складнопідрядні речення ірреального порівняння (засобами зв'язку є ірреально-порівняльні сполучники *мов, неначе, ніби, мовби, нібито*, вони створюють ірреальний модальний план).

Розкриття змісту головної частини через порівняння її зі змістом підрядної становить семантику структурної схеми реально-порівняльних конструкцій. Підрядна частина репрезентує подібно до представленої в головній ситуацію дійсності. Реально-порівняльні засоби зв'язку визначають певні закономірності у співвідношенні модально-часових форм головної та підрядної частин. Головна частина відкриває позицію як для реальних, так і для всіх ірреальних форм. Водночас підрядна частина завжди характеризується об'єктивно-реальним модальним планом.

На сучасному рівні М. Заборна визначає, що підрядна частина може виконувати стосовно головної роль еталону. Дослідниця виділяється два типи еталонування підрядної частини:

- 1) ситуація-еталон, яка постає як реальний факт, одинична подія. Порівняймо приклади з сучасної мови та з актової книги: *І віддавали їх у яничарський корпус без болю, і забували про них, як*

забувають про сусідських дітей (Р. Іванчук); *А такъ просиль поменєны" // протєсуючи", абы его протєсця, яко и возны" ѿ свою реляцыю, ижъ бы до книгъ нинєшньихъ приняты и записаны были* (АЖГУ, с. 117);

2) ситуація-еталон усвідомлюється як загальновідоме, типове явище. Наприклад: *Ишов би, плив би цим морем весело і радів би буйно, як радіє все живе на цій землі* (І. Багрянний).

Другого типу еталонування в актах Житомирського гродського уряду ми не виявили, тобто в досліджуваних текстах відсутні усталені порівняння, які б активно вживалися мовцями. Цей тип еталонування ще не був сформований або просто не вживався в ділових паперах.

Розкриття ознак певної ситуації дійсності в процесі порівняння її з ірреальною ситуацією становить семантику структурної схеми ірреально-порівняльних конструкцій. Ірреальна ситуація ж моделюється мовцем відповідно до специфіки його бачення, відчуття головної ситуації. Модальна характеристика головної та підрядної частин ірреального порівняння є протилежною до реального порівняння. Головна частина, як правило, реалізує об'єктивно-реальний модальний план, а модальність підрядної частини завжди ірреальна.

Особливістю ірреального порівняння в кінця XVI – I половини XVII століть є те, що його виразником може бути і сполучник *як*. Наприклад: *Которая то протєсця яко и ѿчєви^етое во³ного со³нанє за поданємъ ихъ до кни² ε^{cm} принято и записано* (АЖГУ, с. 176).

Для дослідження власне-семантичної організації порівняльних речень були обрані поняття: пропозиції – моделі відображуваної в реченні ситуації, предиката-компонента, що визначає структуру пропозиції, а також субстанціальних синтаксем-компонентів пропозиції, кількість та семантичні ролі яких зумовлені валентністю предиката [6, с. 8-9].

Складнопідрядні порівняльні речення є поліпропозитивними одиницями, тому їх семантична структура містить мінімум три пропозиції. Дві з них співвідносяться з певними ситуаціями дійсності й виражаються в головній та підрядній частинах, тому вони є ситуативними. Ситуативні пропозиції виступають як рівноправні й однаково пов'язуються з третьою, логічною пропозицією. Вона

передає особливості формування порівняльної семантики й репрезентується семантичним засобом зв'язку в підрядній частині.

Складна семантична структура порівняльних конструкцій не корелює зі складною ситуацією дійсності. Пропозиції головної та підрядної частин моделюють структури ситуацій, які в дійсності функціонують не як компоненти однієї складної ситуації, а окремо, тобто між ними не існує реального зв'язку. Він виникає лише у свідомості мовця, який відтворює певну ситуацію дійсності. Її репрезентує головна частина порівняльної конструкції. Для успішного виконання комунікативного завдання мовець залучає іншу ситуацію, яку представляє підрядна частина.

Подібності структури пропозицій у складнопідрядних реченнях реального порівняння виникає через те, що порівнюються подібні ситуації чи речі. Так пропозиція головної й підрядної частин містять семантично однотипні предикати стану, суб'єктивні й об'єктивні синтаксеми. Наприклад: *А як же вона його любила, як кохала, як янголи люблять Бога!* (М. Кропивницький). Заборна виділяє однотипні: предикати стану *кохала / люблять*, суб'єктні синтаксеми *вона / янголи* та об'єктні синтаксеми *його / Бога*. Також дослідниця простежує семантичний паралелізм предикатів пропозицій головної та підрядної частин і симетрію, як наслідок, непередикатних позицій головної та підрядної частин [6, с. 11].

Ця однотипність у реченнях із реальним порівнянням спостерігається на сучасному рівні, але відсутня в реченнях досліджуваного періоду. Тут відсутні всі три однотипності, ми можемо спостерігати лише одну чи дві. Прикладом суб'єктивної синтаксеми є співвідношення слів *сино* / ³*божъе*: *...бра^m протє^стуючо^u не дали ѡвъше^m усилюючи тоє сино, яко и ³божъе, пани Конъстанътиновая и³ сынами до пожитъку своего привласчитъ...* (АЖГУ, с. 165). У реченні: *...ѡ^m вси^x товаришо⁶ и слу² его м^л вла^cны^x та^k не ⁶ звы^kло^m бранъю стацыи, яко те^ж и кзва^лто⁶но^m браⁿю має^mно^cтеⁿ наши^x в рєєстра^x меновите // написаны^x, на которы^x и по^дпи^c руки его м^л пана гетмана короⁿного по^лного є^{cm} по^дписано...* (АЖГУ, с. 71) знаходимо об'єктні синтаксеми *бранъю стацыи / браⁿю має^mно^cтеⁿ*.

На сучасному рівні в складнопідрядних реченнях ірреального порівняння порівнюються ситуації, що характеризуються мінімальним ступенем подібності. Тому, як правило, пропозиції головної та підрядної частин неоднорідні за структурою. При

семантичній близькості предикатів у них наявні не тільки симетричні, а й несиметричні номінативні компоненти змісту [6, с. 11]. Наприклад, у реченні *Автомобіль натужно гудів, повз нагору, ніби возносив їх кудись* (Ю. Мушкетик) наявні локативні номінативні компоненти змісту *нагору / кудись*, але відсутні симетричні суб'єктні та об'єктні синтаксеми (*автомобіль* та *їх* не мають відповідників).

Це спостерігається й у староукраїнських реченнях: *И просиль подавѣца таѣ протѣтацыи, абы тая протѣтацыя, яко и его со³нанъѣ до кни² было принято и записано* (АЖГУ, с. 183). У цьому випадку теж, як і при реальному порівнянні, наявна суб'єктивна синтаксема *протѣтацыя / со³нанъѣ*. Предикати стану *было принято и записано* наявні лише в головній частині, проте вони домислюються й у підрядній, оскільки були упущені для уникнення тавтології, тому ми можемо говорити про семантично однотипні предикати стану.

Пропозиція підрядної частини моделює ситуацію-образ, яка характеризується як уявна ситуація, де функціонують ті ж учасники, що й у реальній, або як абсолютно суб'єктивно-асоціативне бачення мовцем реальної ситуації.

Таким чином, лексичне наповнення предикатних і не предикатних позицій головної і підрядної частин типових речень реального та ірреального порівнянь формується відповідно до семантики структурної схеми, підтримуючи вимогу встановлення подібності й відмінності двох ситуацій [6, с. 13].

Таким чином, в Актах Житомирського гродського уряду 1590, 1635 р. речення реального та ірреального порівнянь істотно відрізняються від речень на сучасному етапі. При реальному порівнянні типовими виступають ситуації-еталони, які сприймаються як одинична подія і взагалі відсутні порівняння, які усвідомлюються як загальновідоме. Це свідчить про те, що порівняльні конструкції ще не сформулювалися, як усталені загальновідомі сполуки, не набули широкого вживання й лише активно входили в мовлення, або те, що вживання таких конструкцій не було характерним для ділової літератури того часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. Спостереження над синтаксисом українських літописів XVII ст. // Наукові записки Ужгородського університету. – Т. 9, 1954.
2. Безпалько О. П. Нариси з історичного синтаксису української мови. – К.: Радянська школа, 1960. – 436 с.

3. Борковський В. И. Историческая грамматика русского языка. – М.: Изд. АН СССР, 1963. – 512 с
4. Заборна М. С. Порівняльні конструкції в системі складного речення української мови: Навчально-методичний посібник. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. – 28 с.
5. Заборна М. С. Складнопідрядні порівняльні речення в сучасній українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Харків, 1997. – 19 с.
6. Історія української мови. Синтаксис [Г. П. Єрмоленко, А. А. Грищенко, В. В. Німчук, В. М. Русановський, Г. Х. Щербатюк]. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 436-443
7. Каранська М. Синтаксис сучасної української літературної мови. – Ч. I. – К., 1992. – 325 с.
8. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. – К.: Наукова думка, 1966. – 323 с.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

АЖГУ

Акти Житомирського гродського уряду: 1590р. – 1635 р. / Упорядник В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2004. – 253 с.